

HISTORIA I ARCHEOLOGIA / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

ВІДСТАВКА БОРИСА ЄЛЬЦИНА ТА ПОЧАТОК ПРЕЗИДЕНТСТВА ВОЛОДИМИРА ПУТІНА: ВІДГУКИ В УКРАЇНІ

Артимишин Павло Іванович

аспірант відділу новітньої історії, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича Національної академії наук України

Презентуються результати дослідження реакції українського суспільства на політичні трансформації у Росії початку 2000-х рр. Показано, що візії змін політичної системи сусідньої держави в Україні на початку XXI століття були неоднозначними. Проаналізовано наслідки політики Бориса Єльцина та причини його відставки. Досліджено очікування та прогнози, які мали місце серед українського політикуму та громадянського суспільства стосовно сценаріїв політики Володимира Путіна на початку 2000-х рр. У висновках наголошується, що попри наявність серед частини журналістського середовища скепсису стосовно можливості посилення Володимиром Путіним власної влади, завдяки низці швидких кроків у внутрішній політиці йому це вдалося.

Ключові слова: політична система, громадська думка, громадянське суспільство, українці, мас-медіа, Росія, Україна, Борис Єльцин, Володимир Путін.

THE RESIGNATION OF BORYS YELTSYN AND THE BEGINNING OF VOLODYMYR PUTIN'S PRESIDENCY: THE UKRAINIAN RESPONSES

Artymyshyn P. I.

postgraduate student of the department of contemporary history, I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, National Academy of Sciences of Ukraine

The results of the theoretical study of the reaction of Ukrainian society to political transformations in Russia in the early 2000s are presented. It is shown that there were ambiguous Ukrainian visions of changes of the Russian political system at the beginning of XXI century. Both the consequences of Borys Yeltsin's politics and the reasons of his resignation are also analyzed. The expectations and prognoses of scenarios of politics of Volodymyr Putin which circulated among both Ukrainian politicians and civil society in the early 2000s are also investigated. Conclusions are drawn that despite the fact that there was some skepticism about the possibility of Volodymyr Putin to strengthen his own authority among the journalists, Putin did it because of several effective steps in his domestic politics.

Key words: political system, public opinion, civil society, the Ukrainians, mass media, Russia, Ukraine, Borys Yeltsin, Volodymyr Putin.

Постановка проблеми. Україна та Росія – країни, які – так вже склалось історично та географічно – пов'язані досить тісними відносинами у різних галузях і на різних історичних етапах. Разом з цим, часто ці країни перебували по різні сторони барикад, де, з одного боку, стояла Росія, як імперська метрополія (чи то власне імперського зразка до 1917 р., чи прихованого під ширму радянського), а з іншого – Україна, де поступово, особливо протягом т. зв. «довгого XIX століття», формувалась власна національна ідентичність [1;2]. Тим не менше, це відбувалось в межах імперського простору, в умовах не лише опозиційності до нього, але й в атмосфері комунікації, у якій зв'язок із Росією міфологізувався, особливо там, де російський фактор існував на рівні родинних стосунків. Тому не дивно, що вже і після розпаду СРСР тематика Росії не зникла із українського інформаційного простору, а будь-яка більш-менш знакова подія в Росії не лише завжди знаходила відгук серед українського суспільства, але й нерідко впливала на ситуацію в самій Україні. У зв'язку із цим дослідження сприйняття російської тематики українською громадськістю видається нам надзвичайно актуальним, особливо враховуючи сучасний контекст розвитку українсько-російських відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Русистика є досить популярним напрямком наукових досліджень як в Україні, так і за кордоном. Зі всього масиву історіографіч-

них здобутків, слід відзначити ті праці, які так чи інакше стосуються досліджуваної нами тематики. Ще у 1990-х рр. побачили світ: розвідка Б. Кларка, у якій автор вдало систематизував та проаналізував ідейний спектр російського політикуму кінця 1980–1990-х рр. [3], та книга Л. Шевцової, присвячена історії розвитку Росії у епоху президентства Б. Єльцина [4]. Вже у 2000-х рр. з'явилися: доробки Т. Батенка [5], Ф. Віра та Д. Котца [6], Ю. Дроздова та В. Фартишева [7], Л. Млечина [8], А. Наумова [9] О. Рара [10], Г. Шипунова [11] Е. Джека [12], ще одна книга Л. Шевцової [13], дослідження П. Шолл-Латура [14]. Однією із головних тем, які порушуються у наукових працях 2000-х рр., є Росія часів президентства В. Путіна. У них аналізується найближче оточення російського глави держави, розглядаються основні тенденції політичного, економічного та геополітичного розвитку Росії протягом першого десятиріччя XXI ст., робляться прогнози щодо перспектив цієї держави та її політичної системи, яка сформувалась після приходу Володимира Володимировича до влади. Якщо в одних виданнях «путінська» Росія виступає лише як частина загального контексту дослідження [6;7;8], то в інших – основним об'єктом аналізу [5;9;10;11;12;13;14].

У 2014–2016 рр. російська тематика вкотре набула популярності, свідченням чого стала поява великої кількості як вітчизняних, так і зарубіжних наукових доробок. Насампе-

ред, варто відзначити монографії соціолога І. Руценка [15] та історика В. Ткаченка [16]. Обидва дослідники намагались проаналізувати процес виникнення та суть феномену влади В. Путіна, який встиг сформуватись за 2000–2012 рр. Із зарубіжних розвідок вигідно виділяються книги британського журналіста Б. Джуди [17] та німецького кореспондента Б. Райтшустера [18] у яких комплексно подається як нарис політичної історії Росії після розпаду СРСР, так і еволюція механізму формування нової російської політичної дійсності під керівництвом команди Володимира Володимировича. Автори особливу увагу приділяють дослідженню такого явища як застосування інформаційної пропаганди у сучасній політиці.

Але попри такий масив вже наявної історіографічної бази, переважно ми маємо справу або із дослідженням безпосередньо Росії та її політичного, економічного, культурного укладу, або ж йдеться про науково-популярну літературу. Натомість досі не маємо ґрунтовного дослідження української громадсько-політичної думки стосовно Росії, попри те, що студії із вивчення образів «Іншого» стають дедалі популярнішими серед країн Заходу, та й в Україні вже маємо певні здобутки стосовно інших країн [19;20]. Дана стаття претендує стати однією із перших, написаних у такому руслі наукових студій.

Метою цієї статті є опираючись на наявну історіографічну базу проаналізувати події 1999–2000 рр., які мали місце у політичному житті Росії, та використовуючи джерельні матеріали (спогади політиків та дані загальноукраїнських масмедіа) прослідкувати реакцію української громадськості на ці події.

Виклад основного матеріалу. Рубіж ХХ–ХХІ ст. Росія зустріла у не найкращому становищі – політична, економічна, культурна криза, яка охопила дезорієнтоване російське суспільство була очевидною. Ще десятиліття тому, під час розпаду Радянського Союзу, коли розривались традиційні економічні взаємозалежні зв'язки між радянськими республіками, можна було зрозуміти, чому населення зубожіє. Однак протягом 10 років декларованої російською владою демократії рівень життя більшості пересічних росіян не те що не піднімався до рівня західних держав, але й нерідко падав нижче рівня радянського, а у 1998 р. у Росії взагалі було оголошено економічний дефолт [21, с. 217–226]. І це у той час, коли внаслідок «дикої» приватизації 1990-х рр. багатомільярдні рахунки осіли в кишенях представників ще вчорашніх «червоних директорів» та криміналітету.

У свою чергу російська політика кінця ХХ ст. характеризувалась постійним протистоянням президента Росії проти переважно лівого парламенту. При чому прикметно, що і сам глава російської держави походив із компартійної еліти (президент Росії Б. Єльцин розпочав свій шлях у політику із посади очільника Свердловського обкому КПРС, а у середині 1980-х рр. зайняв посаду першого секретаря Московського міського комітету КПРС та був обраний кандидатом в члени Політбюро ЦК КПРС) [6, с. 165–173]. Вихід із цього протистояння виконавчої та законодавчої влад Кремль знайшов не цілком демократичний – все завершилось буквальним обстрілом із танків будівлі російського парламенту та її штурму спецпризначенцями у жовтні 1993 р. [3, с. 129]. На думку багатьох експертів, ці події стали початком кінця і так досить відносної демократії у Росії, і були державним переворотом, який, однак, Б. Єльцин зумів подати для країн Заходу як боротьбу із, мовляв, спробою реваншу вчорашніх

комуністів [4, с. 287].

На думки про ілюзорність російської демократії навіть й хід проведення президентських виборів 1996 р., у яких ключову роль відіграли не стільки голоси виборців, як політичні технології: Б. Єльцин, політичний рейтинг якого напередодні виборчої кампанії був ледь не на рівні статистичної похибки, заручившись підтримкою олігархів та їх медіа, розгорнув потужну інформаційну кампанію проти свого найбільшого конкурента Г. Зюганова, очільника російських комуністів, та активно використовуючи адміністративний ресурс, зміг виграти вибори [22]. Взаємін олігархи отримали «зелене світло» на грошові позики із державної казни, які за замовчуванням можна було не повертати. Зокрема, В. Гусинський отримав понад 1,5 млрд. доларів у вигляді державної підтримки, у т. ч. через купівлю «Газпромом» частини акцій компанії «Медіа-Міст», що належала олігарху [12, с. 152].

Назагал, хоч із початком президенства Бориса Миколайовича у Росії почали відкриватись громадські інституції, нерідко фінансовані із Заходу, у ЗМІ з'явилась більша свобода дій та слова, а в економіці – правила ринкових відносин, супроводжувані приватизацією та відміною державного регулювання цін, але стабільного майбутнього із Б. Єльциним у другій половині 1990-х рр. вже ніхто не бачив. Як влучно зазначив німецький журналіст Б. Райтшустер: «Росія стала жертвою нового, трагічного непорозуміння [...] те, що людям під час розбійницького капіталізму за Бориса Єльцина подавалось як «демократія», насправді було махінацією з ярликами. [...] Метою було врятувати в новий час стару еліту, верхівку апарату, тінюву економіку, «червоних директорів». Забезпечити їм привілеї і те, що вони раніше могли контролювати як державну власність, за допомогою приватизації надати їм у власне володіння» [18, с. 25].

Не сприяли стабільності у єльцинську епоху й постійні прояви сепаратизму всередині самої Росії. Так, у 1990–1991 рр. про свій суверенітет заявила низка національних республік, які у радянський час були суб'єктами безпосередньо Росії. Такі республіки як Башкортостан, Саха (Якутія), Татарстан проводили досить самостійну від Москви політику, сповна використовуючи гасло Б. Єльцина: «Беріть суверенітету стільки, скільки можете проковтнути» [11, с. 192]. В Якутії, до прикладу, окрім проголошеного у 1990 р. державного суверенітету, у 1991 р. ввели навіть окреме громадянство, а щоб потрапити у деякі райони республіки, мешканці інших регіонів мусили виробляти спеціальні в'їзні візи [23]. Але апогеєм проявів сепаратизму в Росії була, безсумнівно, республіка Ічкерія (Чечня), яка, де-факто, була незалежною державою, що виникла на частині території колишньої Чечено-Інгуської АРСР, де у 1994–1996 рр. розгорнулася т. зв. Перша чеченська війна між федеральними військами та місцевими повстанцями, яка завершилась для Кремля фактичною поразкою – згідно із Хасавюртської угодами 1996 р. та мирним договором 1997 р. Чечня фактично ставала незалежною республікою, яка залишалась у складі Росії лише формально [14; с. 265–275]. А якщо врахувати, що у ході бойових дій на Північному Кавказі лише із російської сторони як мінімум загинуло 6 тис. осіб, то стає зрозумілим, що особливого політичного рейтингу перша чеченська кампанія Б. Єльцина не додала.

Розумів це і сам президент, який відчував, що навіть ті олігархи, які ще вчора підтримували його, у найкритичніший момент можуть відвернутись, приєднавшись до тих, хто запропонує їм кращі умови. До того ж потрібно було за-

безпечити безпечне майбутнє для себе та свого найближчого оточення після завершення другої президентської каденції. У таких умовах, Б. Єльцин вступив в політичний союз із ФСБ. Його розрахунок був простим: він вважав, що ця структура зможе найкраще надати гарантії зі збереження особистої безпеки президента та його «Сім'ї» та здобутих ними у 1990-х рр. матеріальних та соціальних статусів. Для співробітників же спецслужб це був шанс перетворитись із бійців «невидимого фронту» на ключових політичних гравців та представників російської державницької еліти.

У цьому контексті й пояснюється призначення 9 серпня 1999 р. на посаду прем'єр-міністра Росії очільника ФСБ та Ради безпеки Російської Федерації 46-річного Володимира Володимировича Путіна. Цього ж дня Борис Миколайович назвав нового прем'єра своїм наступником на посаді президента. Щоправда, тодішні ЗМІ, у тому числі й українські, зустріли цю новину досить скептично, знаючи єльцинську манеру дуже швидко міняти свої вподобання щодо «спадкоємців влади», напівжартома називаючи тодішній Кремль «фабрикою наступників» [24]. Так, на думку політолога Тараса Батенка, кампанія із пошуку Б. Єльциним «спадкоємця Кремля» тривала практично стільки ж, скільки сам престарілий президент обіймав свою посаду глави держави. Серед найбільш ймовірних наступників Бориса Миколайовича у різний час називались: В. Черномірдин, Ю. Лужков, О. Сосковець, О. Лебедь, Б. Немцов, С. Кірієнко, Є. Примаков, С. Степашин [5, с. 20–28]. Тому поява фігури В. Путіна як потенційного очільника Росії спочатку нікого не здивувала, видаючись далеко ще не останньою у вже і так довгому списку «наступників».

Однак вже у передноворічний день 1999 р., опівдні за московським часом, по російському телебаченню було передане новорічне звернення Б. Єльцина. У ньому перший президент Росії заявив про власну відставку з посади російського президента, попросив у російського народу вибачення за те, що чимало його надій та сподівань він так і не здійснив, та оголосив про призначення тодішнього прем'єр-міністра Володимира Путіна виконуючим обов'язки Президента Росії. Для багатьох це стало несподіванкою. Чергові президентські вибори були назначені на липень 2000 р., а, отже, видавалось, що спраглий до президентських повноважень Б. Єльцин останніх півроку свого перебування на посту глави держави скористається сповна. Причини ж дострокового припинення ним повноважень досі залишаються предметом для дискусії.

Можливо відставка була пов'язана із значним погіршенням стану здоров'я Бориса Миколайовича, адже ще місяць до цього, якраз через погане самопочуття російського президента, було перенесене підписання договору про створення Союзу Росії та Білорусії [25]. Дружина ж Б. Єльцина, Наїна, в одному із інтерв'ю припустила, що її чоловік зважився на дострокову відставку після того, як ознайомився із результатами виборів до Державної Думи, на яких партія «Єдність», яку підтримав В. Путін, отримала хороший результат, посівши друге після КПРФ місце [26]. Сам Б. Єльцин у своїх спогадах лише зауважував, що це рішення прийняв швидко, довго не роздумуючи, адже «прийняте рішення не терпить тяганини, розмов, відтягнень» [27; с. 7–11].

Зміна російського керівництва знайшла відгуки і серед української громадськості. Перші прогнози стосовно можливої відставки Бориса Миколайовича у мас-медіа почали з'являтися вже у липні-вересні 1999 р. Зокрема, журналісти

«Комсомольської правди в Україні» припускали, що перший президент Росії планував піти у відставку вже в середині вересня, аби можна було провести позачергові президентські вибори одночасно із черговими парламентськими у грудні 1999 р. Завдяки цьому, на думку кореспондентів газети, Б. Єльцин мав на меті послабити позиції своїх політичних конкурентів, адже, згідно із тодішнім російським законодавством, за таких обставин особа, яка очолювала передвиборчий блок до парламенту, не могла водночас брати участь у виборах президента і навпаки. Таким чином, і Є. Примаков, і Г. Зюганов і Г. Явлінський були би змушені жертвувати або можливістю потрапити до Державної Думи, або спробою стати главою Російської Федерації. У той же час, ймовірний спадкоємець президента В. Путін встиг би політично посилитись, і ще не розтратити рівня довіри потенційного електорату [28]. Проте, як виявилось згодом, цей прогноз не здійснився, а дострокова відставка хоч таки і відбулась, але пізніше і за інших обставин.

За версією Віталія Портникова, у передноворічних подіях 1999 р. необхідно шукати слід російських спецслужб, які почали значно тиснути на літнього главу Росії. Більше того, журналіст, опираючись на власні інсайдерські джерела, стверджував, що 31 грудня, коли окрім відеозапису свого новорічного звернення Б. Єльцин підписав із В. Путіним угоду про гарантії безпеки та повної безкарності для себе та своєї сім'ї після покинення посади глави держави (що відобразилось у першому офіційному Указі в. о. Президента РФ В. Путіна), між Борисом Миколайовичем та Володимиром Володимировичем відбулась непроста розмова, під час якої вже немолодому президентові дали зрозуміти, що у разі спроб Б. Єльцина надалі плести політичні інтриги, чим відзначалась його політика особливо у другій половині 1990-х рр., та змінити прем'єра, а відтак й свого наступника, представники силових структур приймуть «енергійні кроки» із захисту В. Путіна [29].

Крім того, варто й пам'ятати, що вже із серпня 1999 р. на Північному Кавказі відновились активні бойові дії: спочатку у Дагестані, а потім – і на території Чечні. У цих подіях роль безпосереднього очільника бойових операцій й взяв на себе тоді ще щойно призначений на посаду прем'єра Володимир Путін [15, с. 85; 30]. Відтак, можливо Б. Єльцин вже не хотів постійно відчувати себе зайвим на тлі молодого, енергійного прем'єра. Крім цього, подальші спроби Б. Єльцина маневрувати на владному Олімпі могли спровокувати подальшу державну кризу, небажану у такій ситуації. І тому, навіть якщо Борис Миколайович і думав про чергового «наступника» (зокрема, восени 1999 р. окрім Володимира Володимировича серед можливих «спадкоємців Кремля» з'явилось ім'я тодішнього міністра із надзвичайних ситуацій Сергія Шойгу [32]), він не став загострювати і так непросту ситуацію, у якій опинилась Російська Федерація.

На думку політолога Т. Батенка така поспішність у діях Б. Єльцина була викликана ще й тим, що популярність В. Путіна, яка стрімко зросла у другій половині 1999 р. на хвилі боротьби із тероризмом та війни в Дагестані та Чечні, могла так само швидко впасти до чергових президентських виборів, запланованих на липень 2000 р., чим могли би скористатись конкуренти президентської «Сім'ї». Тому, чим швидше Володимир Володимирович зміг би скористатись високим рейтингом, тим вигідніше це було би й для самого Б. Єльцина [5, с. 72–73].

До речі, розглядаючи секрет успіху високого рейтингу В. Путіна, українські журналісти вбачали його як у манері спілкування Володимира Володимировича, за допомогою якої він міг донести до пересічного жителя Росії на простій, із значними домішками жаргонів (очевидного сліду із часів служби у силових структурах), мові інформацію про ту чи іншу ситуацію, яка склалась у суспільстві (на кшталт обіцянки «мочити терористів в сортирі» [32]), здатності подавати себе у образі прагматичного політика, фізично сильного, впевненого у собі, у потрібні моменти суворого, так і у потужній піар-компанії на каналі «ГРТ», 49 % акцій якого належала олігарху Борису Березовському, який, вважаючи В. Путіна «своєю людиною», схильною до маніпуляцій, спочатку всіяко сприяв політичним успіхам колишнього очільника ФСБ, пропагуючи у підконтрольних йому ЗМІ лише позитивні образи Володимира Володимировича та подаючи матеріали із героїзацією політики останнього у Чечні [15, с. 105; 33; 34;]. Це дало підстави говорити навіть про створення нового типу політтехнології – «віртуальної політики», яка вимагає витрат політичних сил у передвиборній кампанії лише «на маркетинг, маніпуляції громадською думкою та телебачення» [35].

Серед причин дострокового відходу Б. Єльцина в Україні, як і в Росії, називали й слабе здоров'я престарілого президента та його бажання якнайшвидше отримати захист для себе та своєї родини [36]. Цікаво, що ще влітку 1999 р. в українській пресі прогнозувалось, що Борис Миколайович допустить до президентського крісла після себе лише ту людину, яка, по-перше, гарантуватиме економічні інтереси єльцинського оточення, а по-друге, – не допустить реваншу комуністів [37]. Очевидно, на думку першого російського президента, саме таким був Володимир Путін.

Врешті-решт, припускали, що Борис Єльцин при прийнятті такого важливого рішення керувався й певними ірраціональними символічними мотивами: мовляв, вирішив піти у відставку в останній день 1999 р., на рубежі століть та тисячоліть, назавжди залишившись символом старої політики ХХ століття (хоча насправді століття та тисячоліття завершилось у 2000 р., а не у 1999 р.) [38].

Цікавими є оцінки українського політикуму та ЗМІ самого призначення Володимира Путіна виконуючим обов'язки президента Росії. Так, тодішній президент України Л. Кучма відгукнувся на цю подію як про «мужній і послідовний крок людини (Б. Єльцина – П. А.), яка турбується за майбутнє своєї країни, усіх росіян». При цьому оцінюючи роль Бориса Миколайовича у розвитку українсько-російських відносин, Л. Кучма відзначав, що той завжди робив усе, що від нього залежало, для зміцнення зв'язків між двома «братніми» країнами [38]. Водночас Леонід Данилович сподівався, що така ж політика, спрямована на стратегічне партнерство, буде продовжуватись і В. Путіним. У той же час, характеризуючи характер Володимира Володимировича, другий президент України визнавав, що це «людина, яка знає, чого хоче», і відстоює свої інтереси до кінця [39]. Забігаючи наперед, зауважимо, що у своїй книзі «Україна – не Росія» Л. Кучма зазначав, що В. Путін виправдав його сподівання, проводячи політику «більшої людяності, терпіння, розуміння і навіть м'якості до того, що на її (Росії – П. А.) думку є помилковим», тобто до бажання країн колишнього СРСР, яких РФ традиційно розглядала як сферу власних інтересів, проводити власну, незалежну від Москви, політику [40, с. 202].

В. Ющенко, який на той момент очолював український уряд, вважав рішення Б. Єльцина «логічним продовженням його (Б. Єльцина – П. А.) життєвої позиції», яке засвідчило що «події в Росії ідуть в контексті нормалізації ситуації в країні», а сам глава РФ продемонстрував «велику особисту мужність, велику громадянську відповідальність і показав чудовий мужній приклад політичної поведінки» [38]. Очільник же українських соціалістів О. Мороз відгукнувся на цей вчинок як про «дуже розумний крок» та «грамотний і виважений хід», який був зроблений своєчасно, а головне – через те, що в уряді і в парламенті надалі залишались люди, вірні першому президенту РФ – без жодної загрози для майбутнього Б. Єльцина та його родини [38].

Назагал, для більшості тодішньої української політичної еліти, хоч «новорічна» відставка була несподіванкою, однак було переконання, що новий очільник Росії В. Путін радикально не змінить концепції розвитку відносин між Україною та Росією, про що свідчить і заява М. Білобоцького, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Росії у 1999-2005 рр., у якій він виголосив сподівання на те, що «спадкоємність в українсько-російських відносинах повинна бути збережена, оскільки Росія не може жити без України, а Україна – без Росії» [38].

Серед журналістського середовища оцінки були стриманішими. Наводились думки, що 31 грудня 1999 р. стало переломним моментом в українсько-російських відносинах, своєрідним «Рубіконом» між політикою державних керівників старої формації, які надавали перевагу дипломатії особистих контактів, зав'язаних ще у радянські часи, та політикою молодих «демонстративних прагматиків», які проводять переговори без жодних сантиментів та не є обтяжені «комплексом Біловезької пущі» [41]. Тому робились прогнози, що вже найближчим часом формат відносин між Москвою та Києвом значно змінить свою концепцію, і перейде у площину першочергового відстоювання власних національних інтересів, а вже потім – спільної дружби, особливо у газовій сфері, яка і до цього відзначалась протиріччями [39]. Зрештою, знаходимо навіть іронічні нотки серед газетних статей, в одній із яких призначення В. Путіна в. о. Президента Росії називають «атракціоном небаченої щедрості» та «добровільним відходом від влади «адепту» російського лібералізму», який означив те, що «корпоративізм взяв верх на вершині російського політичного Олімпу» [42]. Тим не менше, рішення Б. Єльцина про відставку уже із перспективи років в ефірі телеканалу «24» надалі оцінювали як хоч несподіване, але «історичне, адже до цього жоден із російських керівників не йшов із посади добровільно» [43].

Тим часом у мас-медіа наявні цікаві думки і стосовно подальших перспектив В. Путіна у російській політиці станом на початок 2000-х рр. та оцінки перших його політичних кроків на посаді в. о. Президента Російської Федерації, а згодом – після обрання його президентом у першому ж турі 26 березня 2000 р. (набрав 52, 94 % голосів при явці 68, 64%) та інавгурації 7 травня цього ж року – й у президентському кріслі [13, с. 74].

На початок 2000-го року, як зазначали українські ЗМІ, для Володимира Володимировича склались сприятливі умови для формування лояльного для себе російського політикуму, і навіть для підпорядкування його собі. Так, за результатами вже згадуваних грудневих виборів 1999 р. до Державної Думи Росії, партія «Єдність», яка була створена лише за кілька місяців до них із метою сформувати міцний

«тил» у парламенті для єльцинського «наступника», досягнула справжнього успіху, зайнявши друге місце після комуністів (переможців й на парламентських перегонях у 1995 р.), і отримавши 73 мандати (враховуючи представників від одномандатних округів), що дозволило цій політичній силі значно впливати на російську політику [44].

Так, вже із перших днів нової Думи у січні 2000 р. став очевидним для українських ЗМІ незвичний для 1990-х рр. союз Кремля та комуністів, коли В. Путін підтримав представника КПРФ Геннадія Селезньова як кандидата на посаду спікера нижньої палати парламенту Росії [45]. Специфічно розподілялись й комітети російської Державної Думи, в яких взяли участь головно КПРФ, «Єдність» та ЛДПР, у той час, як традиційно ідейно ближчі до Кремля у 1990-х рр. «СПС», «Яблуко» та й навіть «ОВР» були при цьому обділені, що спровокувало їх навіть до двотижневого бойкоту роботи нижньої палати російської Думи [46]. Водночас такі важливі комітети як: комітет з міжнародних питань, комітет із кредитних організацій, комітет із оборони очолили люди, які походили із депутатської групи «Народний депутат», що складалась переважно із представників одномандатних округів від тих політсил, які не подолали п'ятивідсотковий бар'єр за федеральними списками, що було, за переконанням журналістів, цинічно та «аморально» [47].

Відтак, в основному саме комуністи, «Єдність» та ЛДПР сформували т. зв. «партію влади». На думку В. Портникова, кожна зі сторін мала із цього свою вигоду: комуністи, які перебували у далеко не лівій Думі, змогли залишитись провідною фракцією, зберігши за собою посади спікера, віце-спікера нижньої палати та декілька важливих комітетів; ЛДПР, яка була на грані вильоту із політичного життя і ледве пододала п'ятивідсотковий бар'єр, змогла отримати крісло заступника голови Державної Думи, яке зайняв лідер фракції В. Жириновський; для «Єдності» ж це був хороший шанс для того, щоб перетворити Думу на слухняну та ручну для створення можливостей безболісного прийняття Думою рішень, необхідних Кремлю [48].

Таким чином, у Володимира Володимировича з'явилося потужне лобі у російському парламенті, через яке можна було «просунути» важливі для глави Росії законопроекти, і назагал підтримувати стабільний баланс між гілками влади. Такої нагоди не було у Б. Єльцина, який, будучи президентом, постійно був змушений рахуватись із переважно опозиційною до нього Державною Думою. Відтак, саме із грудня 1999 р. розпочалась поступова трансформація логіки політичного життя у Росії, де на зміну перманентній конфронтації президента та парламенту прийшов час для, за визначенням журналіста газети «Дзеркало тижня», політики «агресивно-слухняної більшості», за якої навіть ті партії, які, здавалось би, були опозиційно налаштованими до влади, у потрібний для Кремля момент підтримали б його [48].

Водночас, кореспонденти «Фактів та коментарів» наводили думку тодішнього мера Москви Ю. Лужкова, який застерігав Росію від реваншу «диктатури більшовиків», яким нібито міг би закінчитись союз Кремля із КПРФ [49], а в іншій статті видання журналісти провели цікаве порівняння російської та української політики початку 2000-х рр., у якому зауважили, що якщо у першій комуністи, попри зменшення власного рейтингу, надалі суттєво впливали на політичне життя РФ, то в Україні взяли гору правоцентристи, які не допускали членів КПУ до впливу на велику політику, що, мовляв, засвідчило про те, що ідейно «Україна

ближча до Європи, аніж Росія» [50]. Український же політолог Володимир Малинкович оцінив тодішню ситуацію у Держдумі РФ як початок формування в Росії справжньої серйозної демократичної опозиції до кремлівського режиму, до якої увійшли «Яблуко», «СПС» та «ОВР» [49].

«Комсомольська правда в Україні» допускала чотири моделі розвитку Росії під керівництвом В. Путіна: диктатура на зразок режиму А. Піночета, за якого диктатор, отримавши підтримку середнього класу, «залізною рукою» запустив би ринкові реформи; південнокорейська модель, за якої існував би політичний режим, що опирався би на декілька промислових корпорацій-гігантів, які, отримуючи значні привілеї від держави, представляли би Росію на зовнішніх ринках; модель диктатури, опертої на військових; синтетична модель, яка поєднала би «плюси» усіх попередніх моделей та врахувала б їхні «мінуси», при цьому забезпечивши як територіальну цілісність Росії, так і формування централізованої владної вертикалі, підтримуваної всіма частинами суспільства, за одночасної лояльності до влади основних російських мас-медіа [51].

Лунали й думки, які навпаки ставили під сумнів спроможність В. Путіна надовго протриматись на вершині російської політичної піраміди. Зокрема, у «Дзеркалі тижня» розглядалися як мінімум два сценарії, можливих для Володимира Володимировича як для майбутнього глави Росії. Згідно із першим сценарієм Володимир Володимирович став би просто «перехідною фігурою», яка би підготувала плацдарм для «справжнього» президента. На користь цієї тези, на думку журналістів, нібито говорила відсутність авторитетного ставлення до «наступника» Б. Єльцина навіть із боку традиційних міжнародних партнерів – країн-членів СНД, які, мовляв, спочатку ставились до в. о. Президента Росії дещо відсторонено, на відміну від Б. Єльцина, якого інші президенти країн СНД знали особисто ще із радянських часів [52]. Згідно із іншим прогнозом, сам В. Путін мав би стати цим «справжнім» президентом, однак не через успіх на демократичних виборах, а внаслідок створення сильного режиму, за якого його авторитет був би беззаперечним, а його головним завданням як національного лідера мало б стати збереження російської державності [29].

Переломним моментом, який зробив можливим реалізацію В. Путіним саме сценарію створення сильного режиму, стала низка кроків, яку здійснив Володимир Володимирович у внутрішній політиці Росії протягом першої президентської каденції у 2000–2004 рр.: зміна концепції відносин між Москвою та регіонами і їх очільниками (губернаторами та/або президентами) у бік централізації владної вертикалі та обмеження повноважень на місцях; реорганізація та скорочення повноважень верхньої палати російського парламенту – Ради Федерації; проведення політики «рівновіддалення» (де-факто підпорядкування собі) олігархів Росії; призначення на посади «своїх» людей, яким президент безпосередньо довіряв [53; с. 221–250]. Усе це в результаті й призвело до початку формування централізованого режиму управління (говорять навіть про режим жорсткого авторитаризму [16, с. 94]), який більше нагадував повернення у радянські часи, аніж прямування держави демократичним шляхом.

Висновки. Таким чином, початок політичної трансформації у Росії українська громадськість сприйняла неоднозначно: від сподівань українського політикуму до продовження поблажливої стосовно України політики Кремля,

характерної для часів Б. Єльцина, до скепсису журналістів чи то до можливостей В. Путіна взагалі втриматись на довгий час на вершині влади, чи то до позиціонування його намірів проводити демократичну політику. Очевидно, найближчими до істини виявились ті, хто прогнозував у Росії посилення порівняно із 1990-ми рр. позицій Кремля, формування політичного режиму навколо однієї особи, та появу серед російської політичної еліти прагматиків, у яких на першому місці стояли власні національні інтереси, а вже на другому – дружні відносини із сусідніми державами.

Список використаної літератури:

1. Кравченко В. Україна, імперія, Росія. Вибрані статті з модерної історії та історіографії / В. Кравченко. – Київ: Критика, 2011. – 544 с.
2. Плохій С. Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі / С. Плохій / пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал. – Київ: Критика, 2015. – 432 с.
3. Clark B. An Empire's New Clothes: The End of Russia's Liberal Dream / B. Clark. – London: Vintage, 1995. – 346 p.
4. Shevtsova L. Yeltsin's Russia: Myths and Reality / L. Shevtsova. – Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999. – 346 p.
5. Батенко Т. Прелюдія Путіна: «Перебудова» в Кремлі / Т. Батенко. – Львів: Дзига, Мета, 2001. – 248 с.
6. Котц Д. М., Вир Ф. Путь России от Горбачева к Путину: Гибель советской системы и новая Россия / Д. М. Котц, Ф. Вир / пер. с англ. / под ред. И. Готлиба. – Москва: Едиториал УРСС, 2013. – 448 с.
7. Дроздов Ю., Фартышев В. Юрий Андропов и Владимир Путин. На пути к возрождению / Ю. Дроздов, В. Фартышев. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 352 с.
8. Млечин Л. Формула власти. От Ельцина к Путину / Л. Млечин. – Москва: Центрполиграф, 2000. – 569 с.
9. Наумов А. Институт главы держави як чинник внутрішньополітичних трансформацій у Росії: перше президентство Володимира Путіна. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук / А. Наумов / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.
10. Пар А. Владимир Путин. «Немец» в Кремле / А. Пар. – Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 320 с.
11. Шипунов Г. Реформа федеративного устрою Росії в контексті становлення моноцентричного політичного режиму президента В. Путіна / Г. Шипунов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2007. – Вип. 19. – С. 189–198.
12. Jack A. Inside Putin's Russia: Can there be reform without democracy? / A. Jack. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 384 p.
13. Shevtsova L. Putin's Russia / L. Shevtsova / [Antonina W. Bouis]. – Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2005. – 458 p.
14. Шолл-Латур П. Россия путина: эффект сжатия. Империя под прессингом НАТО, Китая и ислама / П. Шолл-Латур / [пер. с нем. А. Уткина]. – Москва: СТОЛИЦА-ПРИНТ, 2007. – 480 с.
15. Руценко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога / І. П. Руценко. – Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 270 с.
16. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора / В. Ткаченко. – Київ: ВЦ «Академія», 2016. – 256 с.
17. Джуда Б. Крихка імперія. Як Росія полюбила і розлюбила Владіміра Путіна / Б. Джуда. – Київ: Медуза, 2015. – 412 с.
18. Райтшустер Б. Путінократія. Людина влади та її система / Б. Райтшустер / [пер. з нім.]. – Харків: Віват, 2015. – 368 с.
19. Зашкільняк Л. Образ Польщі та поляків у сучасній Україні / Л. Зашкільняк // Проблеми слов'янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 68–80.
20. Лукачук О. Литва і литовці в українській громадсько-політичній думці (1989–2009 рр.). Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук / Львівський національний університет імені Івана Франка / О. Лукачук. – Львів, 2012. – 20 с.
21. Ющенко В. А. Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті / В. А. Ющенко. – Харків: Фолю, 2014. – 511 с.
22. Кирюхина М., Кирюхин Э. Мифы и реалии новейших избирательных технологий / М. Кирюхина, Э. Кирюхин // Политика. – 1999. – 26 мая.
23. 19 лет суверенитета. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lenta.ru/articles/2009/06/18/saha/> (06.04.2016)
24. Портников В. Фабрика наступників // День (Київ). – 1999. – № 151. – 18 серпня.
25. Создание Союза России и Белоруссии откладывается // Факты и комментарии (Киев). – 1999. – 27 ноября.
26. Отставка Ельцина: мужественный поступок или запоздалый шаг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ria.ru/politics/20141226/1040291924.html>.
27. Ельцин Б. Президентский марафон. Размышления, воспоминания, впечатления / Б. Ельцин. – Москва: АСТ, 2000. – 383 с.
28. Чугаев С. Зачем мобилизуют спецназ? // Комсомольская правда в Украине (Киев). – 1999. – № 165. – 8 сентября.
29. Портников В. Россия для Путина // Зеркало недели (Киев). – 2000. – № 1–2. – 15–21 січня.
30. Портников В. Тероризм тепер у Волгодонську // День. – 1999. – № 171. – 17 вересня.
31. Зам'ятін В. Кремль створює нового наступника Єльцина? // День (Київ). – 1999. – № 176. – 24 вересня.
32. Врагов России мы будем мочить даже в сортире!!!. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Yf5b79BGTi8> (06.04.2016).
33. Бабич Д. Борис Березовский прекращает информационную войну // Факты и комментарии. – 1999. – 24 декабря.
34. Кичигин С. Путин – это не Распутин // Еженедельник «2000» (Киев). – 2000. – № 2. – 14 января – 20 января.

35. Реуцький М. Президентські вибори в Росії можуть бути небезпечні для України, вважають експерти // День (Київ). – 1999. – № 242. – 29 грудня.
36. Старий Новий рік Гравця чи фігури? // День (Київ). – 2000. – № 3. – 13 січня.
37. Чугаев С. Евгений Савостьянов: Березовский расколол пополам даже семью Ельцина // Комсомольская правда в Украине (Киев). – 1999. – № 119. – 1 июля.
38. Шеремета Е. Украинские политики назвали отставку Бориса Ельцина своевременным политическим ходом // Факты и комментарии. – 2000. – 5 січня.
39. Мостовая Ю. Леонид Кучма: “Я ведь не зря сказал, что Украина увидит нового Президента” // Зеркало недели (Киев). – 2000. – № 1–2. – 15–21 січня.
40. Кучма Л. Україна – не Росія. – Москва: Время, 2004. – 560 с.
41. Портников В. Кучма – Ельцин. Ющенко – Путін?. – День (Київ). – 2000. – № 9. – 21 січня.
42. Гуцал А. На пороге нового тысячелетия: куда дрейфует мир? // Зеркало недели (Киев). – 2000. – № 1–2. – 15 – 21 січня.
43. День в історії. 15 років тому Ельцин несподівано пішов у відставку. [Електронний каталог]. – Режим доступу: http://24tv.ua/den_v_istoriyi_15_rokiv_tomu_yeltsin_nespodivano_pishov_u_vidstavku_n526931 (08.04.2016)
44. Итоги выборов в Государственную Думу. – [Електронний каталог]. – Режим доступу: <http://www.panorama.ru/works/vybory/index.html> (09.05.2016)
45. Портников В. Нова Дума зі старим спікером // День (Київ). – 2000. – № 8. – 20 січня.
46. Парламентська криза в Росії наближається до завершення // День (Київ). – 2000. – № 14. – 28 січня.
47. Портников В. Єдність неперебірливих // День (Київ). – 2000. – № 9. – 21 січня.
48. Портников В. Агрессивно–послушное большинство // Зеркало недели (Киев). – 2000. – № 3. – 22–28 січня.
49. Козлов И., Галух А. Выборы спикера российской Госдумы Геннадия Селезнёва являются первой ласточкой грядущей диктатуры большевиков // Факты и комментарии (Киев). – 2000. – 20 января.
50. Магда Е. Российские правоцентристы из страха потеряют власть пошли на союз с коммунистами – и потеряли доверие народа // Факты и комментарии (Киев). – 2000. – 4 февраля.
51. Анисимов Е. Путин на распутье // Комсомольская правда в Украине (Киев). – 1999. – № 242. – 25 декабря.
52. Портников В. Саммит в горах // Зеркало недели (Киев). – 2000. – № 4. – 29 января–4 февраля.
53. Согрин В. В. Политическая история современной России. 1985–2001: от Горбачева до Путина / В. В. Согрин. – Москва: Весь Мир, 2001. – 262 с.

ДЕТИ В ЗАПАДНОЙ СИБИРИ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941 — 1945 ГГ.)

Татьяна Дунбинская,

*Томский государственный педагогический университет, доцент, кандидат исторических наук факультета
общеуниверситетских дисциплин, кафедры истории и культурологии*

Данная статья посвящена изучению положения советских детей в годы Великой Отечественной войны в Западно-Сибирском регионе СССР. Любая война приводит к появлению большого количества сирот, беспризорных и безнадзорных детей. Задача государства организовать максимально нормальный образ жизни малышам, чтобы исключить гибель детей от голода, холода и болезней.

Ключевые слова: дети, Великая Отечественная война (1941 — 1945 гг.), беспризорные дети, безнадзорные дети, сироты, эвакуация детей.

THE CHILDREN IN WEST SIBERIA IN THE TIME OF GREAT PATRIOTIC WAR (1941 — 1945)

Tatiana Dunbinskaya,

*Tomsk State Pedagogical University, an associate professor and a candidate of historical sciences of the faculty of the university wide
subjects, the department of History and Cultural Studies*

The article studies the situation of Soviet children during the Great Patriotic War in the West Siberian region of the USSR. Any war leads to a large number of orphans, abandoned and homeless children. The concern of the state is to organize as much as possible for a normal life of a baby, to prevent the deaths of children from hunger, cold and disease.

Key words: children, Great Patriotic War (1941— 1945), abandoned children, homeless children, orphans, evacuation of children.

Общеизвестно, что в годы Второй мировой войны основной театр военных действий был развернут на восточном фронте. Именно на восточном фронте имели место самые масштабные, самые кровопролитные сражения, которые вела Советская Россия с фашистской Германи-

ей. Именно здесь были измотаны и уничтожены основные силы гитлеровцев и определены победители во Второй мировой войне. Эта война на восточном фронте получила название Великая Отечественная, потому что все граждане Советского государства защищали свое Отечество, отчий